

Газета Київського професійно-педагогічного коледжу імені Антона Макаренка

№14 березень 2017р.

ІДЕЇ МАКАРЕНКА ЯК ОРІЄНТИР У КОЛЕКТИВІ

"Якомога більше вимог до людини, але разом з тим, якомога більше поваги до неї".

А.С. Макаренко

Носити ім'я Антона Макаренка Київський професійно-педагогічний коледж почав з 1999 року, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.1999р. №1689. Цьому передувала багатопланова діяльність закладу: ми були першим коледжем в Україні, який здійснював підготовку педагогів професійної школи, відкривали нові спеціальності відповідно до потреб тогочасного ринку праці, впроваджували інноваційні технології навчання, які ґрунтувалися на компетентнісному підході та були спрямовані на розвиток особистості. У всіх цих подіях дуже чітко простежувалася співпраця педагога і студента, що є основою педагогічної спадщини Антона Семеновича Макаренка. Так сталося, що ідеї видатного педагога ми сформуливали в навчальному закладі ще задовго до того, як коледж став називатися його іменем та впроваджуємо і сьогодні.

Система зв'язків і відношень, яку створював А.С.Макаренко, дозволяла кожному "пройти через функції організатора та керівника", не тільки формувала навички, але й підносила особистість, виховувала почуття власної гідності.

Демократичні перетворення у сфері духовної культури в Україні, відмова від ідеологічних штампів і подолання відповідних стереотипів, виявлення невідомих сторінок у нашій історії впливають сьогодні на свідомість людей: від оздоровлення суспільно-політичної, морально-психологічної атмосфери до заперечення багатьох, у тому числі й позитивних, цінностей суспільного досвіду, традицій попередніх поколінь. Соціально-економічні зміни у суспільстві приводять до переосмислення цінностей і творчого відношення до праці.

Орієнтація на майбутнє – головна педагогічна мета у творчій діяльності А.С. Макаренка, який говорив, що "виховати людину – означає виховати у неї перспективні шляхи, на яких ґрунтується її завтрашня радість». А.С. Макаренко глибоко вірив у творчі сили людини, у її можливості. Він намагався "проєктувати" у людині найкраще.

Основи гуманізму, розроблені А.С.Макаренко, визначають принципи положення педагогіки співпраці. Видатний педагог виховував дисципліну в колективі та через колектив, який був побудований на демократичній основі – засадах самоуправління. Він ставився до дисципліни як до морального явища, вільного самоствердження особистості.

Цінність дисципліни в колективі А.С. Макаренко висловив у чотирьох положеннях, які назвав теоремами:

– дисципліна є формою найкращого досягнення мети колективу;

– дисципліна ставить особистість, кожна людина, в більш захищене, більш вільне положення;

– дисципліна - це свобода;

– інтереси колективу вищі за інтереси особистості; дисципліна прикрашає колектив.

Досвід А.С. Макаренка свідчить, що формування колективу та розвиток дисципліни в ньому має три основні етапи. На першому – педагог висуває вимоги до особистості і наголошує, що важливо вірити в моральність та справедливість цих вимог. На другому етапі формується актив, який здатний разом з педагогом створювати моральні норми стосунків в колективі, його свідому дисципліну. На третьому етапі вже кожен із вихованців залучається до планування та організації роботи колективу. Стосунки в колективі, що побудовані на принципах гуманності, добра, довіри і співробітництва, дозволяють кожному почувати себе соціально захищеним, шанованим, поінформованим.

Сьогодні педагогічні ідеї Антона Семеновича живі: поєднуються демократія і дисципліна; навчання спрямоване на продуктивну працю; приділяється увага формуванню економічного мислення, особистої відповідальності студентів за своє професійне становлення; проходить навчання командній роботі.

Велика увага приділяється розвитку індивідуальних здібностей майбутнього педагога, пам'ятаючи Макаренківське: "Вчителя необхідно готувати так, як ми готуємо музиканта, піаніста – індивідуально. Його техніку ми повинні довести до того, щоб учитель став майстром, а майстерність необхідно довести до рівня техніки".

Надзвичайно глибокі гуманістичні ідеї Макаренка тісно пов'язані з проблемами життя і діяльністю вихованців, їх самоствердженням та самореалізацією у реальному житті. Нині у коледжі реалізуються ідеї педагогіки співпраці. Майбутньому фахівцю необхідно вміти поєднувати такі протилежності, як єдиноначальність та демократичність, колегіальність управління, що реалізується при роботі в органах студентського самоврядування.

Один із напрямів, спрямованих на розвиток особистості, є залучення молоді до науково-дослідної роботи в рамках студентського наукового товариства. Це забезпечує необхідний науково-теоретичний рівень навчання та виховання, безпосередньо впливає на розвиток наукової творчості студентів.

Спільна творча, теоретична, експериментальна та дослідницька діяльність викладача і студента сприяє розкриттю й формуванню педагогічної майстерності. Впровадження інноваційних та інформаційних технологій, спрямованість навчання на практичну дію розвивають позитивне ставлення до навчання, надають молодим людям впевненості у собі, підвищують можливість працевлаштування, формують відповідальність за своє професійне майбутнє.

Світова педагогічна думка надзвичайно високо оцінює Макаренка-педагога. Педагогічна спадщина А.С. Макаренка є справді новаторською, бо поставлені й розроблені ним завдання випередили тогочасну педагогіку на ціле століття.

О.І. Щербак

"В колективі, через колектив, для колективу"
А.С. МАКАРЕНКО

У номері:

- 1 Ідеї Макаренка як орієнтир у колективі
- 2 Життєвий і творчий шлях А.С. Макаренка
- 3 Педагогічна унікальність Антона Макаренка
- 4 Формування громадянина, за Антоном Макаренко
- 5-6 Перечитуючи Макаренка
- 6-7 Виховання в колективі і через колектив
- 7-8 Концепція сімейного виховання А.С. Макаренка

КОЛЕДЖАНИ

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ А.С. МАКАРЕНКА

Антон Семенович Макаренко
(13 березня 1888 — 1 квітня 1939)

Народився Антон Семенович 13 березня 1888 року в місті Білопілья, Харківської губернії (нині районний центр Сумської області України). Батько його був малярем у залізничних майстернях.

У 1895 році семирічного Антона віддали в двокласне початкове училище, а у січні 1901 року сім'я Макаренка переїздить до Крюкова. Антон став учнем Крюківського чотирикласного міського училища, яке закінчив на «відмінно» у 1904 році.

У 16 років Макаренко стає слухачем однорічних педагогічних курсів при Кременчуцькому міському училищі, що готували викладачів початкової школи, які закінчив весною 1905 року і з 1 вересня 1905 року (у 17 років) розпочав роботу в Краківському двокласному залізничному училищі. Антон Семенович став вчителем російської мови, малювання і креслення.

1 вересня 1911 року, за розпорядженням інспектора народних училищ Херсонській губернії, Антон Макаренко був переведений у залізничне училище станції Долинська на посаду вихователя учнівського гуртожитку.

У серпні 1912 р. А. С. Макаренко вступає до вчительського інституту в Полтаві і в липні 1917 р. закінчує його із золотою медаллю. Після закінчення інституту стає вчителем Полтавського Вищого початкового училища, в якому пропрацював до кінця 1917 р.

У 1918 р. Антон Семенович повертається у Крюківське залізничне училище, яке в 1917р. було перейменовано у Вище початкове училище. Тепер Макаренко став керівником педагогічного колективу. У серпні 1919 р. після того, як Крюків зайняли білогвардійці, Антон Семенович переїздить до Полтави, де стає завідуючим 7-річної трудової школи № 10.

У вересні 1920 р. Антон Макаренко, за пропозицією Полтавського відділу народної освіти, організовує і очолює колонію для безпритульних і неповнолітніх правопорушників с. Ковалівка, Полтавського району. У 1921 р. Макаренко пропонує надати колонії ім'я М. Горького.

З цього часу Антон Семенович заявляє про себе як письменник. У 1923 році в Полтавській газеті «Голос праці» з'явилася стаття Антона Макаренка «Колонія імені Горького», а в полтавському журналі «Новими стежками» — стаття «Досвід освітньої роботи в Полтавській трудовій колонії імені М. Горького». У 1926 р. А. С. Макаренко виступив з доповіддю «Організація виховання важкого дитинства» на Всеукраїнській конференції, яка справила велике враження на учасників зборів.

Влітку 1927 р. Макаренко почав працювати в новоорганізованій Харківській трудовій комуні ім. Ф. Е. Дзержинського. У листопаді він був призначений начальником комуні. 1929—1936 рр. в основному пов'язані з роботою Антона Семеновича в комуні імені Дзержинського. 15 січня 1928 в комуні створили комсомольську організацію. 1 липня 1930 р. комуна перейшла на повне самозабезпечення, а у травні 1931 р. було розпочате будівництво нового заводу електроінструментів, який був відкритий 7 січня 1932 року.

Цього ж року побачила світ перша книга Макаренка «Марш 30-го року». У 1933-1935 р.р. видано «Педагогічну поему». З 1934 року А. С. Макаренко — член Спілки письменників УРСР.

1 липня 1935 р. Макаренко призначений на посаду помічника начальника відділу трудових колоній та трудкомун Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, підрозділу, що створений відповідно до Наказу НКВС від 7 червня 1935 р. "Про організацію роботи щодо ліквідації дитячої безпритульності та безнадглядності". Під його керівництвом знаходились 42 дитячі установи, в тому числі 10 трудових колоній та 2 трудові комуни — ім. В.А. Балицького та ім. Ф.Е. Дзержинського. У жовтні 1936 року Антон Семенович залишає роботу у Відділі та працює консультантом на громадських засадах в колонії в Броварах (поблизу Києва).

1937 року Макаренко переїздить до Москви. І в цьому ж році виходить його «Книга для батьків», а 1938 року — книга «Прапори на баштах».

Антон Семенович Макаренко раптово помер 1 квітня 1939 року в приміському потязі на станції Голіцино за 40 км на захід від Москви.

Анастасія Шуміліна

КОЛЕДЖАНИ

ПЕДАГОГІЧНА УНІКАЛЬНІСТЬ АНТОНА МАКАРЕНКА

Серед визначних досягнень вітчизняної та світової педагогіки ХХ століття особливе місце займає педагогічна спадщина Антона Семеновича Макаренка – педагога-новатора, письменника, творця нової методики виховної роботи з дитячим колективом, організатора і керівника колонії для неповнолітніх правопорушників і безпритульних під Полтавою, дитячої трудової комуні імені Фелікса Едмундовича Дзержинського.

А. С. Макаренко здійснив унікальний експеримент щодо перевиховання малолітніх правопорушників. З підлітків, які переступили закон, йому вдалося виховати не лише активних членів нового суспільства, а й просто хороших і порядних людей. Вражаючим є той факт, що із трьох тисяч малолітніх правопорушників, які пройшли через колонії, створені видатним педагогом, жоден не став злочинцем.

Вся новаторська діяльність А. С. Макаренка відбувалася в той час, який сьогодні прийнято називати часом утвердження тоталітаризму в нашій країні. Безпідставні арешти, розстріли, духовні тортури були знярядям підтримання атмосфери страху і невпевності. Зрозуміло, що все це позначилося на долі самого педагога і справі, якою він займався. Протягом життя А. С. Макаренко зазнавав постійної критики за свою педагогічну діяльність. Партійні ідеологи, радянські освітяни докладали титанічних зусиль, щоб дискредитувати його педагогічну систему.

14 березня 1928 р. Антон Семенович виступив з доповіддю в Українському науково-дослідному інституті педагогіки про свої погляди на виховання, які дали блискучі результати в колонії імені М. Горького. Однак, в резолю-

ції, яка була прийнята після доповіді, записано: «Запропонована система виховання не є радянською». Незабаром на VIII з'їзді комсомолу виступила Н. К. Крупська, яка різко засудила діяльність колонії: «... Там введена ціла система покарань – за один проступок менше, за інший – більше. ... Це не тільки буржуазна школа, це школа кріпосницька, і якщо навіть тільки один такий факт є, необхідно з ним ретельно боротися».

Антон Семенович змушений був піти з колонії і очолити комуну імені Ф. Е. Дзержинського. Але не це було найстрашнішим – наближалися роки репресій, і можна уявити, чим загрожувала педагогу така оцінка діяльності з уст одного з провідних діячів педагогіки країни.

Що допомогло А. С. Макаренку вистояти в тих умовах і не зламатися? Головна причина, на нашу думку, полягала в тому, що всупереч авторитарному тиску, видатний педагог справді був великим гуманістом своєї епохи. Унікальність його полягала в тому, що у надзвичайно складних умовах (і матеріальних, і, особливо, духовних) він не зламався, не відмовився від власних гуманістичних ідей, не «адаптував» їх до суворой дійсності, а знайшов-таки свій шлях до вирішення поставленого завдання – дітям, які потрапили у складні життєві умови, допомогти вдруге народитися і стати повноцінними людьми. А. С. Макаренко досяг того, що його вихованці набули почуття власної гідності, жили в умовах матеріального достатку, в атмосфері справжньої демократії, коли свобода окремої особистості обмежувалася лише необхідністю поважати свободу інших людей. Педагог створив для своїх колоністів такі умови, коли вони відчували себе не заручниками, а творцями власної долі. І все це відбувалося у

період, коли демократичні основи життя країни були зведені до мінімуму, а особистість була «гвинтиком» у механізмі, яким управляє держава.

Оцінка творчості А. С. Макаренка в останні роки була неоднозначною. Ще декілька десятиліть тому його педагогічна концепція проголошувалась істинно науковою, а він сам – класиком соціалістичної педагогіки. Проте така, до певної міри, канонізація його ідей, обрамлена ідеологічним нашаруванням, не дозволила виявити істинні підвалини його педагогічної системи.

Віта Данькевич

КОЛЕДЖАНИ

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНИНА, ЗА АНТОНОМ МАКАРЕНКОМ

Багато ідей Антона Семеновича і сьогодні є актуальними не тільки для педагогіки, а й для суспільства в цілому. Макаренко дійсно був неординарною людиною. Як видатний український педагог, класик української та світової педагогіки, він, найперше, прагнув виховати справжнього громадянина своєї Вітчизни — морально стійку, працювиту, творчу, колективістську, всебічно розвинену гармонійну особистість.

У його системі виховання стрижневою була трудова діяльність. Виховання у колективі Макаренко поєднував із правильно організованим трудовим вихованням, яке займало особливе місце в його педагогічній теорії і практиці, як спосіб перевиховання дітей та молоді. Після тривалих роздумів він прийшов до висновку, що праця матиме виховне значення лише тоді, якщо вона органічно буде пов'язана з моральними, естетичними, технічними, фізичними та іншими аспектами.

Макаренко також усвідомив, що без освіти, без політичного й суспільного виховання, праця не приносить користі і буде нейтральним процесом. «Можна примусити людину працювати скільки завгодно, але коли водночас із цим не виховувати її політично й морально, коли вона не братиме участі в громадському й політичному житті, то це буде просто нейтральний процес, що не матиме позитивного наслідку», — наголошував педагог.

Таким чином Антон Макаренко здійснював перевиховання шляхом залучення вихованців не тільки до побутового самообслуговування, а й до рентабельної продуктивної праці. Це допомогло не лише фізично вижити, а й сформувати у вихованців оптимістичний погляд на їхню подальшу долю. Адже вони знайомилися з реальними виробничими відносинами, отримували надійну професію, організаційні навички, досвід взаємовиручки, відчуття захищеності у колективі та суспільстві.

У трудовому вихованні, на думку Антона Макаренка, мають бути дві нерозривні складові: по-перше, у процесі праці виховувати в молодій людині любов до неї; по-друге, формувати у вихованця уміння і навички працювати.

Педагог не уявляв трудового виховання без оцінювання результатів праці. Він був переконаний у тому, що «праця, яка не має на меті створення цінностей, не є позитивним елементом виховання». Так, у комуні імені Ф. Е. Дзержинського продуктивна праця займала одне із центральних місць виховної системи. Це дало змогу колонії перейти на повний госпрозрахунок і не тільки відмовитись від будь-яких державних дотацій на утримання, але й давати державі щорічно близько 5 мільйонів карбованців прибутку. Макаренко вважав, що в суспільстві праця є не тільки економічною категорією, але й моральною. «В колонії імені Максима Горького через нестатки я впровадив сільськогосподарське виробництво, — наголошував Макаренко, — в умовах дитячих комун сільське господарство майже завжди є збитковим, але мені пощастило прийти до рентабельного господарства завдяки винятковим знанням та вмінням агронома, аж через два роки?».

Бідність, нестатки, голод спонукали Макаренка до організації виробництва у комуні імені Ф. Е. Дзержинського. «Мені довелося починати роботу в дуже тяжких умовах в колонії імені Ф. Е. Дзержинського, значно тяжчих, ніж у колонії імені Максима Горького, де все-таки був кошторис. Дуже допомогла у налагодженні виробництва в комуні енергійність та підприємливість завідувача виробництвом Соломона Борисовича Когана. Прийшовши в комуну, він сказав: «Як? 150 комунарів, 300 робітників не можуть заробити собі на суп! Як це може бути? Вони повинні вміти заробляти собі на життя, інакше й не може бути?».

Незабаром комунари почали виготовляти меблі, але на деревообробній справі не зупинилися. Оскільки коммуна стала серйозним підприємством, то банк надав їй позику на будівництво. У 1931 р. було збудовано чималий металообробний завод, що виготовляв складні машини, які до того часу були імпортованими. Результатом успішного виготовлення машин стало будівництво заводу фотоапаратів.

Перетворення виховних закладів — колонії і комун — у виробничі колективи є досить повчальним. Економічна скрута примусила А. С. Макаренка залучити вихованців спочатку до натурального господарства і до підробітків, а згодом, завдяки професіоналізму агронома колонії та використанню високопродуктивних порід свиней і кращих сортів зернових, овочів і фруктів, колонії вдалося домогтись рентабельності власного сільськогосподарського виробництва.

Перехід А. С. Макаренка із колонії у комуну імені

Ф. С. Дзержинського ще раз переконав його, що без продуктивної виробничої праці ніже виховання, а тим більше, перевиховання, неможливе. У зв'язку з тим, що коммуна була розташована на околиці Харкова і не мала сільськогосподарських угідь, йому довелося повністю відмовитись від звичного виживання в сільських умовах.

Доречним у виховному аспекті було компромісне рішення щодо оплати праці комунарам. Виробники, з метою збільшення продуктивності праці, наполягали на матеріальному заохоченні. З ідеологічної точки зору було б правильніше привчати юнацтво до безоплатної праці, однак А. С. Макаренку вдалося домогтись, щоб основна частина заробітку накопичувалася на особистому рахунку кожного вихованця, з якого можна було б брати заощадження лише після випуску з комуні або із дозволу адміністрації. Десята частина заробленого за загальною згодою йшла у розпорядження ради командирів для культурно-масових потреб та соціального захисту окремих вихованців. І, нарешті, незначна сума у кілька відсотків з кожного заробітку йшла на кишенькові витрати. Останнє розвивало у них навички поведінки з грошми, привчало раціонально планувати свій скромний бюджет, давало їм змогу реалізувати своє право вибору в задоволенні певних потреб.

Макаренко, як прихильник виробничої (сільськогосподарської і промислової) праці, вважав, що лише в такій праці вирається правильний характер людини, виховується відповідальність за свою роботу, що є частиною загальної колективної праці. У своїй виховній діяльності педагог використовував й інші види дитячої праці: самообслуговуючу, ремісничу, безкоштовну суспільно-корисну у формі шефства тощо. Щоб праця мала правильний виховний вплив на дітей, вона, на думку Макаренка, повинна бути посиленою, результативною, осмисленою, творчою, педагогічно доцільною та колективною.

Діяльність Макаренка з організації праці може слугувати прикладом формування активної громадянської позиції підрастаючого покоління.

Марія Лозова

Київський професійно-педагогічний коледж імені Антона Макаренка
м. Київ - 135 вул. В. Чорновола, 24
тел. 236-11-11, 236-97-78
факс: (044)236-97-65, 236-34-51
e-mail: college@kppk.com.ua
web-site: kppk.com.ua

- Статті публікуються в порядку обговорення. Автори надрукованих матеріалів відповідають за добір і точність наведених фактів і даних та інших відомостей.
- Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати текст. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

РЕДАКЦІЙНА РАДА: Голова — директор коледжу О. І. Щербак, заст. голови — заст. директора — В. П. Кондратьєва, ЧЛЕНИ РАДИ: гол. редактор — М. С. Лозова, літер. редактор — О. М. Коптюх, техн. редактор — М. М. Колос. Комп'ютерний набір і верстка — А. В. Шуміліна
ТИРАЖ: 30 шт.
Рекомендована ціна: договірна

КОЛЕДЖАНИ

ПЕРЕЧИТУЮЧИ МАКАРЕНКА

Роздуми про те, якими якостями має володіти педагог, у чому полягає його авторитет, де приховуються секрети успіху педагогічного колективу та окремих особистостей – за матеріалами опублікованої лекції А. С. Макаренка «Педагогіка індивідуальної дії»

Щоразу, коли виникає потреба поновити у пам'яті матеріали з педагогічної спадщини Макаренка, ми вивільняємо від деяких ідеологічних тез його твори, і перед нами постає людина, неймовірно віддана своїй справі. Педагогічні роздуми новатора, талановитого організатора і нині є важливими, бо дають можливість сучасному педагогу скористатися готовим інструментарієм для виховання повноцінного розвиненого підростаючого покоління.

Чи можна навчити виховувати?

На переконання Макаренка, виховувати можна навчити! Це так само легко, як навчити математиці, читанню, як навчити бути хорошим фрезерувальником або токарем. У чому ж, на його думку, полягає таке навчання? Перш за все, у формуванні характеру педагога, вихованні його власної поведінки, організації спеціальних знань і навичок, без яких жоден педагог не може стати справжнім вихователем. Наскільки сучасною є думка Макаренка про те, що не може бути хорошим вихователем, який не вміє дотепно і зрозуміло говорити з дитиною, не володіє голосом та мімікою, не може надати своєму обличчю необхідного виразу, або, принаймні, стримати свій настрій. Макаренко пояснює: постановка голосу має значення, щоб вміти найбільш точно, переконливо, владно виражати свої думки і почуття; знати, яким тоном та у якій формі зробити догану, в яких межах показати свій гнів або обурення. Чи маємо ми право взагалі їх показати? Якщо маємо, то як це треба зробити? І підкреслює: «Все це – питання виховної техніки», а, отже, цьому слід навчатися.

Думаю, більшість педагогів (і майбутніх також), підтримуючи цю тезу, погодяться, що необхідним для кожного з нас є таке правило: «Коли йдеш до вихованців, облиш тужні думки, відклади на дальню полицю свої проблеми і негаразди. Налаштуйся на працю у взаємодії. Відкрій себе учням. Будь врівноважено емоційним». А ось що пише Макаренко з цього приводу: «Вихователю повинен вміти організовувати, ходити, жартувати, бути веселим, сердитим. Вихователю повинен поводити себе так, щоб кожен рух його сприяв вихованню, і завжди повинен знати; чого він сам хоче у даний момент, і чого не хоче. Якщо вихователю не знає цього, то чи може він виховувати?».

Ці та інші щоденні дії вихователя й є вихованням, адже «вихованець сприймає вашу душу і ваші думки не тому, що знає, що у вашій душі відбувається, а тому, що бачить вас, слухає вас. Вихователю повинен бути активно діючим організмом, свідомо спрямованим на виховну роботу». На скільки далекоглядним був видатний педагог, висловлюючись майже 80 років тому про такі перспективи: «Я переконаний, що в майбутньому, в педагогічних вищих обов'язково буде викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, і без такої роботи я не уявляю собі роботи вихователя».

Вимоги до вихователя

Макаренко зізнається, що з часом, набуваючи все більшого досвіду, від переконався в тому, що краще зовсім не мати вихователя, аніж мати його невихованого. Отже надзвичайно важливим є вибір вихователя. Як його обирати, за якими ознаками? І сам відповідає на своє запитання: «...Це робота найважча, ... найвідповідальніша і вимагає від особистості не тільки найбільшої напруги, а й значних зусиль і великих здібностей. Ніхто так не шкодив, ніхто так не псував моєї роботи, ніхто так не збивав у бік налагодженої роками роботи, як поганий вихователю. Тому я в останні роки дійшов до твердої лінії – працювати без вихователів зовсім і залучати лише тих..., які дійсно можуть виховувати». Без талановитого вихователя, здатного керувати, який володіє пильним оком, розумом, досвідом, наполегливістю, – одним словом, гарного вихователя, дуже складно, – зауважує Макаренко, – вихователю має бути сам вихований.

Як має діяти вихователю?

На переконання Макаренка, жоден вихователю не має права діяти самостійно, покладаючись чи то на свій власний ризик, чи то на власну відповідальність. Завжди мають бути злагоджені дії колективу вихователів. Там, де вихователю діють уособлено, від-

сутній спільний план роботи, єдиний настрій, напрям, точно визначений підхід до дитини, не може бути ніякого виховного процесу. І якщо, як пише Макаренко, вихователю будуть навіть слабкі (читаємо: недосвідчені, невпевнені), але вони будуть об'єднані в колектив, що надихається спільною думкою, живе за одним принципом, одним стилем і діють спільно, це буде краще, аніж 10 хороших вихователів працюватимуть так, як кому заманеться. Якщо таке трапляється, зауважує Макаренко, внаслідок цього виявляється багато викривлень. Зокрема, таке явище, як «улюблений вчитель». «Я вчитель у школі, – пише Макаренко, – і я уявляю, що я улюблений учитель, а всі мої колеги – нелюбимі. Непомітно для самого себе я веду певну лінію. Мене люблять, я намагаюся заслужити любов, я намагаюся сподобатися вихованцям». І така позиція хибна. Звісно, визнання педагога учнями та їхня любов гріють душу. Але такі почуття мають виникнути цілком природно. Непомітно і без штучно докладених зусиль. Коли людина бачить мету лише у любові, від цього тільки шкода. Вимогливість до себе і до вихованців, справедливість щодо них і щодо себе – ось що необхідно понад усе, вважає Макаренко і зізнається: «Я особисто ніколи не домагався дитячої любові і вважаю, що ця любов, організована педагогом для власного задоволення, є злочином... Тільки колектив вихователів, об'єднаний загальною думкою, переконаннями, допомогою один одному, вільний від заздрості..., від індивідуальної її особистої гонитви за любов'ю вихованців, ... може виховувати дітей».

Авторитет педагога

Без нього вихователю не може стати вихователем. Як зазначає Макаренко, «... багато педагогів переконані, що авторитет або дається від Бога – народилася людина з авторитетом, все дивляться і бачать, що вона авторитетна, або має бути штучно організований. Як на мене, авторитет ґрунтується лише на відповідальності. Якщо людина зобов'язана відповідати за свою справу і відповідає, в тому й є її авторитет. На цій базі вона має і свою поведінку будувати досить авторитетно». Макаренко вважає, що справедливе зауваження педагогу у присутності учнів не завдасть його авторитету, адже робота педагога повинна полягати в найбільшому наближенні до первинного колективу, в найбільшій дружбі з ним, у товариському вихованні.

Успіх вихователя і колективу: деякі ракурси

Що є передумовою успіху? На думку Макаренка, успіх вихователя залежить від того, чи давно він працює в колективі, і чи багато зусиль доклав до того, щоб і цей колектив, і учні плідно співпрацювали і мали спільні досягнення. Якщо колектив педагогів за часом свого існування буде молодшим за колектив вихованців, цілком природно, що він буде слабкий, – вважає Макаренко. Але це не означає, що в колективі мають бути лише люди похилого віку. Слід поєднувати зусилля молодості і досвіду. І ось у лекції Макаренко наводить приклад стосовно випускниці педагогічного навчального закладу, яка, опинившись у давно сформованому колективі, сприятиме розвитку педагогічного успіху. Вона вчителюється і в учнів, і в колег, і так само впливатиме на них. «Так починається невловима й тонка містерія, що визначає педагогічний успіх», – підбиває підсумки Макаренко і продовжує міркувати щодо статі представників педагогічного колективу. «Потрібно вирішити питання, скільки повинно бути жінок і скільки чоловіків в педагогічному колективі... Буває, що переважання чоловіків створює негативний тон. Занадто багато жінок – також однобокий розвиток».

Окрім того, зауважує: «...Дуже велике значення має і ...зовнішній вигляд педагога. Звичайно, бажано, щоб усі педагоги були гарні, але у будь-якому разі хоч один гарний молодий педагог, одна гарна молода жінка обов'язково має бути». І далі – цікава, навіть незвична для більшості думка щодо... закоханості! Йдеться про закоханість найкращого типу, причому не статевого, а приємного для очей – естетичного. Не секрет, що учні, вихованці завжди помічають, як виглядає педагог, яка в нього зачіска, чи він охайний, чи зі смаком одягнений – від часів Макаренка в цьому сенсі мало що змінилося.

Суттєвим вважає Макаренко і питання емоційного настрою педагога, адже в колективі мають бути і люди веселі, і суворі – такі, які майже не прощають, і яких не можна не дослухатися.

ПЕРЕЧИТУЮЧИ МАКАРЕНКА

«Я не уявляю собі колективу, складеного із похмурих людей. Повинен бути хоч один веселун, хоч один дотепник», – запевняє Макаренко і продовжує: «Про закони побудови педагогічного колективу в педагогіці майбутнього повинен бути складений цілий том».

Про педагогічний такт

«Той знаменитий педагогічний такт, про який так багато пишуть, повинен полягати в ширості вашої думки. Я не дозволю собі нічого приховувати, мастити, я говорю те, що я насправді думаю. Це найбільш широко, просто, легко і найбільш ефективно». У цій фразі – сутність Макаренка як людини і педагога, який знає цінну слова й для якого не характерні марнотратні розмови. У багаторічній праці зі складними дітьми та молоддю він чітко усвідомлював, де межа його впливу. Якщо його слова не досягли мети й оминали того, на кого спрямовані, Макаренко шукав інших шляхів для взаємодії з вихованцями. Діяв через їхніх това-

ришів-однолітків. Залучав авторитет рівних. Впливав емоційно – у нестандартних, часто некабінетних умовах. У дружній бесіді за чашкою чаю. Так будував довіру до себе на ширості ставлення. Без принижень. Вимогливо і справедливо. Його манера спілкування з підопічними була і залишається прикладом для наслідування тими, хто присвятив себе, або готується присвятити, роботі з підростаючим поколінням.

Замість післямови

Життя вносить чимало нового у погляди на виховання. Але внесок А.С. Макаренка у педагогічну науку, його методи виховання є актуальними і у наш час. Наш співвітчизник здобув світову славу завдяки власному досвіду і запровадженню у практику виховання і навчання педагогічним ідеям. Його педагогічна діяльність має міжнародне визнання, адже Макаренко здобув славу як педагог, що вплинув на спосіб педагогічного мислення ХХ століття.

Владислав Єгоров

ВИХОВАННЯ В КОЛЕКТИВІ І ЧЕРЕЗ КОЛЕКТИВ

Виховання в колективі і через колектив - центральна ідея педагогічної системи Антона Макаренка, яка червоною ниткою проходить через всю педагогічну діяльність і всі його педагогічні висловлювання. Цю ідею він детально висвітлює в художньо-педагогічних та теоретичних творах, де наголошує: «...не можна розглядати особистість поза суспільством, поза колективом».

Під колективом Макаренко розумів не випадкове скупчення людей, а об'єднання їх для досягнення загальних цілей у спільній праці — об'єднання, що відрізняється певною системою повноважень і відповідальності, певним співвідношенням і взаємозалежністю окремих своїх членів. Він підкреслював, що колектив — частина суспільства: "Через колектив кожен його член входить у суспільство".

Основними характеристиками колективу, який ефективно здійснює виховні функції, є здоровий морально-психологічний клімат, згуртованість, творча активність, постійна спрямованість на успіх, висока вимогливість, творча співпраця, потенційна ефективність діяльності. Виховна сила колективу полягає, найперше, в тому, що він об'єднує всіх своїх членів спільною діяльністю, формує у них найкращі риси характеру, необхідні для цілеспрямованої та ефективної спільної діяльності, розкриває її суспільну значущість і необхідність.

Виховний колектив відзначається різноманітністю видів, форм суспільно-корисної праці та спілкування. Його сутність реалізується в різних аспектах: економічному, політичному, соціальному, моральному, громадсько-ціннісному, культурно-естетичному, юридичному, психологічному, організаційному, індивідуально-особистісному, педагогічному.

Виховний колектив – педагогічно організована система відносин. Він має органи самоврядування й координації, що уповно-

важені представляти інтереси дітей і суспільства, традиції, громадську думку, об'єднує суспільною метою та організацією праці. Він необхідний як середовище взаємодії й ефективного впливу на дітей, формування колективістських якостей, як форма організації життя, що виховуючи впливає на всіх членів й кожного зокрема.

В колективі забезпечується розвиток багатьох людських якостей, в ньому людина черпає знання, набирається мудрості, формує поведінку в суспільстві, кращі способи праці, моральні та естетичні ідеали, розвиває мову.

Колектив дійсно виступає в педагогічній системі А.С. Макаренка "коліскою" особистості. Створивши справжню теорію розвитку особистості у колективі з його організаційною структурою, регламентом колективно-особистісних дій та актів громадсько-громадянської поведінки, Антон Семенович запропонував цілісну систему методів успішної організації діяльності колективу і поведінки у цьому колективі. Можна виділити щонайменше п'ять їх видів, відповідно до стадій виховного процесу: I. Методи формування потреби у колективному співжитті, мотивів і сенсу колективних дій, в цілому – колективістсько-особистісної спрямованості у вихованців. II. Методи залучення кожного вихованця до колективно-особистісної системи цілепокладання – через формування перспектив навчання, праці, життя. III. Пізнавальні, дослідницькі методи, що відповідають як початковому, так і поточним стадіям життя у колективі. У цей період вихованець знайомиться з його "конституцією", залучається до системи вимог, відповідальності, до відкритого інформаційного обміну у колективі на усіх етапах прийняття і виконання колективних і особистісних рішень. IV. Методика паралельної дії, досягнення колективно-особистісних результатів, контролю і самоконтролю, звітності про виконання рішень на усіх рівнях. V. Методи емоційного впливу, утвердження краси, естетики колективної дії та громадської поведінки особистості.

Найважливішим Антон Макаренко вважав "закон руху колективу". Якщо колектив досягнув поставленої мети, а нових перспектив перед собою не поставив, то настає самозаспокоєння, немає більше прагнень, які надихають учасників колективу. Розвиток зупиняється, бо колектив завжди повинен бути напруженим, досягати мети. Відповідно до цього, Макаренко вперше у педагогічній практиці висунув і розробив важливий принцип, який назвав "системою перспективних ліній". "Людина не може жити у світі, якщо у неї попереду немає нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість. Найважливіше, що ми звикли цінувати в людині, – це її сила й краса. І те, й інше визначається в людині виключно за типом її відношення до перспективи. Виховати людину – значить виховати в неї перспективні шляхи, по яких розташовується її завтрашня радість."

КОЛЕДЖАНИ

ВИХОВАННЯ В КОЛЕКТИВІ І ЧЕРЕЗ КОЛЕКТИВ

Можна написати цілу методичку цієї важливої роботи. Вона полягає в організації нових перспектив та у використанні вже наявних, в поступовій постановці більш цінних, — писав Антон Макаренко у "Педагогічній поемі".

Розвиток дитячого колективу, за Макаренком, повинен відбуватися постійно і спрямовуватися педагогічним колективом, який творчо шукає найбільш ефективні шляхи для його руху вперед. Система виховання, за А. С. Макаренком, вимагає специфічних форм професійної діяльності педагога, пов'язаних з роботою "усього колективу і з окремими частинами колективу", і його членами.

Педагог повинен вміти захопити всіх і кожного з його учасників певною метою, досягнення якої потребує зусиль, праці, боротьби, але дає глибоке задоволення. Досягнувши цієї мети, треба не зупинятися на досягнутому, а ставити подальше завдання, більш широке, робити ще більше і краще, ніж раніше. Мистецтво педагога полягає в тому, щоб поєднати керівництво, свої педагогічні вимоги з великими реальними справами колективу. Така сутність "системи перспективних ліній".

А.С. Макаренка, що є однією з частин його вчення про виховання в колективі. Правильно здійснювана в педагогічній практиці, вона пробуджує у вихованців впевненість у власних силах, піднімає почуття власної гідності, розвиває волю і наполегливість, підтримує бадьорість і життєрадісність і спонукає весь колектив прагнути до нових звершень.

Макаренко також мав намір відкрити закони побудови педагогічного колективу, але цього здійснити йому не вдалося. Проте, аналізуючи його думки, можна сформулювати деякі правила, дотримання яких сприяє формуванню вчительського колективу. На першому плані виступає правило, яким педагог неухильно керувався у своїх навчально-виховних закладах: правильне виховання можливе за наявності вчительського колективу як групи однодумців. Успіх кожного навчально-виховного закладу можливий за умови об'єднання в колектив учителів, «запалених однією думкою, одним принципом, одним стилем, які працюють єдино». Педагог вважає неспроможним виховувати підростаюче покоління такої колектив учителів, у якому члени виявляють політичну обмеженість, низьку культуру, індивідуалізм, чвари.

У межах колективу учитель повинен уникати шаблону, діяти творчо, експериментувати, шукати кращі методи впливу на вихованців. Такі колективи формуються безпосередньо в діяльності під керівництвом директора, громадських організацій. Особливу роль у цій роботі Макаренко надає директору, який, на його думку, є найвідповідальнішою особою в школі, уповноваженим державою керівником.

А.С. Макаренко рішуче засуджує безсистемність у виховній роботі, обстоюючи тривалість виховного впливу, що досягається стійкістю педагогічного колективу. За А.С. Макаренком, її можна досягти, коли середній час перебування педагога в колективі

не є меншим, ніж перебування вихованців у школі. Дотримання такого правила забезпечує тривалість, стабільність колективу, що сприяє наступності та цілеспрямованості в роботі з вихованцями. У тривало діючому колективі, підкреслював

А.С. Макаренко, накопичується досвід роботи, створюються цінні виховні традиції, почуття обов'язку, особиста відповідальність учителя за успіхи справи. Такий колектив учителів «додержується єдиної методики і колективно відповідає не тільки за свій клас, а за школу в цілому».

Антон Макаренко окреслив перевірені на практиці такі основні вимоги та умови принципу виховання в колективі і через колектив:

- висування перед колективом чітких перспектив, постановка конкретних змістовних завдань і залучення всіх його членів до їх якісного виконання: перед кожним колективом повинна бути поставлена загальна колективна ціль;

- вмиле керування розвитком колективу, своєчасне розв'язання проблем, які можуть виникати у процесі його розвитку: «Виховувати колектив, створювати його внутрішні інтелектуальні, моральні, емоційні сили – гармонійну єдність виховних впливів на особистість – це означає, передусім, виховувати розум, моральні почуття, естетичні погляди і уподобання кожної особистості – кожної людини»;

- забезпечення гармонії взаємин між особистістю і колективом: «Колектив як виховна сила є колективом тоді, коли є гармонія духовного життя особистості. Це надзвичайно тонка і багатогранна річ – гармонія особистості... Відточування, шліфування граней кожної особистості – це перша й найголовніша турбота про гармонію духовного життя колективу»;

- створення активу серед вихованців;
- всіляка підтримка і заохочення розумної ініціативи колективу та її закріплення як традиції;

- тісний зв'язок життя колективу із життям навчального закладу та держави;

- вміння обережно зачіпати і водночас не втручатися в крихку й тендітну сферу стосунків між вихованцями у колективі.

Педагогічний колектив коледжу, втілюючи у життя ідеї Антона Макаренка, формує процес виховання молоді на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків, спільних інтересів, співпраці, взаємного збагачення, постійного розвитку і відповідальності за свою працю, поведінку. Це знаходить своє відображення у навчально-виховному процесі, організації позакласної роботи, виховних заходах у гуртожитку та сприяє пізнанню себе і свого місця в колективі.

Отже, колектив був, є і буде важливим інструментом реалізації виховних завдань у суспільстві.

Валентина Кондратьєва

КОНЦЕПЦІЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ А.С. МАКАРЕНКА

Педагоги не одного покоління доводять, що сім'я і дитина є дзеркальним відображенням одне одного. Тому можна сміливо стверджувати, що саме інститут сім'ї формує і визначає зміст кожного суспільства: яка типова сім'я – такий і соціум.

В останні десятиліття українське суспільство пережило ряд екстремальних ситуацій, відголоски яких лунають й досі. Дані потрясіння прямо позначилися на житті кожної родини. Швидко зменшення офіційних шлюбів і збільшення позашлюбних дітей, економічні негаразди і безробіття, зростання випадків розлучень та поява великої кількості дійсно одиноких людей у різних вікових категоріях порушують цілісність родини, знижують її адаптаційні можливості та призводять до значних відхилень у її функціонуванні. Це дає підстави стверджувати про кризу інституту сім'ї з подальшим руйнуванням, що на сьогодні яскраво проявляється у гострих конфліктах батьків і дітей, категоричних розривах сімейних стосунків (навіть довготривалих), у недоліках та

неприпустимих помилках сімейного виховання.

Розвиток дитини у сім'ї під впливом різноманітних факторів, у тому числі атмосфери у родині, стосунків батьків та дітей, Макаренко вважав головним предметом вивчення.

Родина може виступати як позитивним, так і негативним фактором виховання. І разом з тим жодний інший соціальний інститут не здатний потенційно нанести стільки шкоди у вихованні дітей, як може зробити родина. Сім'я – це особливий колектив, що відіграє у вихованні найважливішу роль. У тривожних матерів часто виростають тривожні діти; честолюбні батьки нерідко так тиснуть на своїх дітей, що це призводить до появи в дітей комплексу неповноцінності; нестриманий батько, що гнівається з найменшого приводу, нерідко, сам того не відаючи, формує подібну поведінку своїх дітей.

А.С. Макаренко зазначав, що найтяжче здійснювати виховання в тих сім'ях, де є лише одна дитина.

КОНЦЕПЦІЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ А.С.МАКАРЕНКА

Характерно, що до нього на перевиховання лише зрідка потрапляли діти з багатодітних сімей. Здебільшого «педагогічний брак» надходив з одnodітних сімей, бо там, де росла дитина-одинок, концентрація надмірної батьківської любові діяла на неї згубно.

Видатний педагог наполегливо рекомендував у кожній родині перш за все задовольняти потреби батьків, і робити це відкрито. Якщо в сім'ї, наприклад, виникне

проблема, кому в першу чергу пошити сукню – дочці чи мамі, то слід, не задумуючись, надати пріоритет мамі. Він був глибоко переконаний, що найкращі діти виростають у щасливих батьків. Діти мають бачити приклад сімейного щастя, сприяти його зміцненню і розділяти разом із батьками.

У своїй лекції «Про виховання дітей» в розділі

«Загальні умови сімейного виховання», педагог зазначав: «Перш за все, звертаємо вашу увагу на наступне: виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховати. Правильне виховання із самого раннього дитинства – це зовсім не така важка справа, як багатьом здається. Ця справа під силу кожній людині, кожному батькові і кожній матері. Добре виховати свою дитину легко може кожна людина, якщо тільки вона цього дійсно захоче, а крім того, це справа приємна, радісна, щаслива».

Антон Макаренко особливо наголошує на необхідності самовиховання батьків, закликаючи контролювати кожен свій крок. Цій проблемі педагог присвятив лекцію для дорослих «Про батьківський авторитет», у якій здійснив психологопедагогічний аналіз різних форм псевдоавторитетів:

- авторитет придушення (батьки залякують дітей, застосовують методи психологічного і фізичного насилля);
- авторитет віддалі (між батьками і дітьми немає психологічного контакту, духовної близькості, спільних інтересів тощо, натомість психологічна і навіть фізична відокремленість);
- авторитет чванства (батьки вихваляють себе, недооцінюють і принижують інших людей);
- авторитет педантизму (батьки – бюрократи і формалісти – все забороняють дітям);
- авторитет резонерства (діти потерпають від постійних, надокучливих, часто зовсім недоречних і зайвих повчань);
- авторитет любові (батьки безмежно люблять, пестять і ніжать дітей);
- авторитет дружби (в сім'ї відсутня повага до старших, елементарна субординація, а натомість побутує панібратство);
- авторитет підкупу (слухняність дітей досягається лише в обмін на подарунки й обіцянки батьків).

Спілкуючись з дитиною, батьки мають бути серйозними, але не похмурими і насупленими; невимушеними, щирими і відвертими, а не велемовними балакунами; відкритими і доступними, та не вдаватись до панібратства. Слід намагатися проводити більше часу в сімейному колі – дорослі і діти разом (наприклад за трапезою, під час спільної праці, на дозвіллі), та ні в якому разі не обмежувати свободу дітей, їхній особистий простір і коло спілкування. Батьки, які виховують дітей в «парникових» умовах, на думку Антона Макаренка, здійснюють величезну помилку. Звісно, не можна засуджувати бажання захистити дитину від згубного впливу негативних факторів оточуючого середовища. Але рано чи пізно діти виростуть і самі зіткнуться з відкритим світом, соціумом, його культурними надбаннями і аморальними рисами. Тому необхідно сформувати в них уміння бачити і розрізняти прийнятне і недопустиме, що ми по-простому ще називає-

мо добром і злом, а головне – не піддаватись впливу негативних чинників і по можливості боротися з ними. Слід урізноманітнювати оточення дітей, розширювати їх кругозір, допускати створення особистого простору, але не втрачати з поля зору.

Особливу увагу педагог приділив статево му вихованню в родинному колі. Батьки мають формувати у дітей повагу до протилежної статі, певну сором'язливість, скромність. Свою позицію Антон Макаренко аргументує наступним чином: акцентування батьківської уваги на статево му вихованні призводить до «раннього дозрівання» і розбещеності дітей, адже потік несвоєчасної чи надмірної інформації з інтимної сфери сприяє зростанню природного інтересу дітей і спонукає їх до необдуманих вчинків.

Аналізуючи різні аспекти сімейного виховання, Антон Семенович наголошував на визначальній ролі сім'ї у формуванні культурних звичок підростаючого покоління. Він засуджував батьків, які перекладали тягар культурного виховання на навчальні заклади і педагогічні колективи, адже саме в родинній атмосфері у дітей закладається фундамент культурного світогляду, естетичний потяг і впоодобання.

Педагог радить використовувати такі форми культурного виховання: казка і книга, газета, театр і кіно, культурно-просвітницькі заклади (музей, виставки), заняття спортом, а також спільне дозвілля. Антон Семенович наголошує на необхідності активного застосування останньої форми – дозвілля, особливо замських прогулянок, відпочинку на природі, спільним тренуванням; і закликає не захоплюватись відвідинами кінотеатрів (вони перетворюють дитину на пасивного споживача) і театрів (завичай спектаклі важко сприймаються дитячим розумом).

Головним фактором тут виступає власне особистість батьків: їхній культурний рівень, потяг до саморозвитку, естетичні смаки і погляди є наглядним прикладом для наслідування, який охоче копіюється нащадками. Якщо культурне виховання організовується штучно, тобто батьки намагаються сформувати в дітей якості, якими самі ж не наділені, то вихованці не сприймають всерйоз батьківські зусилля і просто протидіють їхньому впливу.

У своїй педагогічній творчості Макаренко окреслив основні напрямки виховання: естетичне й етичне виховання, виховання почуття обов'язку, чесності й правдивості, фізичне виховання. Але першочерговим видатний педагог вважав заохочення дитини змалечку до праці. За Макаренко м, трудове навчання потрібно починати в дошкільні роки. Трудова участь дітей у сім'ї повинна розпочинатися в доступній дітям формі (у грі). З віком трудові доручення слід ускладнювати й відокремлювати від гри, праця не повинна перетворюватися на гру.

Взаємини у великій родині стали для Антона Макаренка прототипом організаційної структури відносин у колонії ім. М. Горького та комуні ім. Ф.Е. Дзержинського. Специфіка закритих виховних закладів, де вихователі і вихованці утворювали своєрідний аналог великої дружньої сім'ї, де від внеску кожного безпосередньо залежить і матеріальний добробут, і мікроклімат у колективі, і відчуття захищеності, підтвердила високу ефективність двох оригінальних ідей видатного педагога, проти яких часом виступають наші сучасники, що спростовують доцільність їх використання у звичайних школах, тобто навчальних (не виховних) закладах відкритого (а не закритого) типу. Це, в першу чергу, ідея об'єднання колективу педагогів і колективу вихованців у єдиний колектив, який має бути колективом педагогічним, та ідея різновікових колективів. Очевидно, що сім'я – це також колектив закритого типу, в якому органічно поєднуються обидві ідеї. Тут немає двох колективів – колективу батьків і колективу дітей. Сім'я є єдиним колективом, до того ж колективом педагогічним і різновіковим.

Сьогодні ідеї сімейного виховання А.С. Макаренка є актуальними і можуть стати в нагоді мільйонам сучасних батьків, тисячам педагогів у вирішенні невідкладних і складних питань сімейного виховання.

Оксана Коптюх